

MAŁGORZATA KRAKOWIAK

FENOMEN TRWAŁOŚCI TEMATU WOJNY
W WYPOWIEDZIACH
I WSPÓŁCZESNYCH BADANIACH HUMANISTYCZNYCH
(WOKÓŁ PROPOZYCJI STEFANA ZABIEROWSKIEGO)

Abstrakt. Artykuł prezentuje dowody potwierdzające fenomen trwałości tematu wojny w tekstach literackich, historycznych i naukowych. Tłem rozważań są wypowiedzi literatów o miejscu wojny w dziejach. Następnie zostają przedstawione współczesne przykłady interdyscyplinarnego ujęcia wypowiedzi o wojnie. Szczególny akcent kładzie się na badania tematyki wojennej, prowadzone przez Stefana Zabierowskiego. Zakłada się, że efekty jego działań, dotyczące polskiej tożsamości zbiorowej, można wpisać w projekt kulturowych mitów współczesności.

Słowa kluczowe: wojna; literatura; symbole-klucze; mit; legenda biograficzna; tożsamość

THE DURABILITY OF THE WAR THEME IN DISCOURSE
AND CONTEMPORARY HUMANITIES RESEARCH
(ON STEFAN ZABIEROWSKI'S PROPOSAL)

Abstract. This article presents the evidence confirming the phenomenon of durability of the war problematics in literary, historical, and scientific texts. The background of considerations is the writers' opinions on the place of wars in history. That is followed by the presentation of temporary interdisciplinary approach of the war topic. Particular emphasis is placed on research of the war topic, done by Stefan Zabierowski. It is presumed that results of his works, referring to collective identity, might be integrated into the project of temporary culture myths.

Keywords: war; literature; key symbols; myth; biographic legend; identity

Dr hab. MAŁGORZATA KRAKOWIAK, prof. UŚ – Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydział Humanistyczny, Instytut Nauk o Kulturze; adres do korespondencji: ul. Uniwersytecka 4, 40-007 Katowice; e-mail: malgorzata.krakowiak@us.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5223-2626>.

Artykuły w czasopiśmie dostępne są na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

– 1–

Na wstępie trzeba wyjaśnić dwa sformułowania zawarte w tytule niniejszego artykułu – po pierwsze: „trwałość tematu wojny”, po wtóre: enigmatycznie ujęte „wypowiedzi humanistyczne”. Pojemny temat wojny mieści w sobie bogactwo motywów zdarzeniowych i przeżyciowych przedstawianych w rozmaitych konfiguracjach i wciąż atrakcyjnych dla twórców, odbiorców, komentatorów i historyków literatury, w tym – Stefana Zabierowskiego.

Trwałość głównego tematu jest bezpośrednią pochodną stałości wojny jako niezmiennego składnika dziejów – historii i kultury. Na nic się zdadzą ironiczno-mądrościowe stwierdzenia typu:

Najgłębsze zdanie [...] znalazłem w *Pamiętnikach* Władysława Mickiewicza, syna wieszczka: „Wojna jest tak samo niezbędna w polityce, jak chirurgia w medycynie”. Niewiele oddala się od Mickiewicza juniora Carl von Clausewitz, twierdząc, że „wojna jest przedłużeniem dyplomacji”. Nie ma i nie może być jakiegokolwiek ciągłości między dyskusją, grą ekonomiczną a mordem¹.

Przytoczonymi tu słowami kulturoznawca i felietonista Ludwik Stomma zaczął książkę pod wiele obiecującym tytułem – *Antropologia wojny*. Wypadki historyczne, czyli pierwszy etap agresji Rosji na wschodnią Ukrainę w 2014 r., przyczyniły się do radykalnej aktualizacji wojennej tematyki książki Stommy, wydanej w tamtym właśnie roku.

Owa żywotność generuje bogactwo form wypowiedzi, których autorzy na przestrzeni minionych wieków i współcześnie podejmowali próby wyrażenia doświadczeń wojennych, rejestracji faktów, ocen, projektów taktycznych, strategicznych, historiozoficznych. Każda z tych prób podlega(ła) określonym konwencjom formalnym. Każda wreszcie wpisywała się w konkretną strategię nadawczo-odbiorczą. Z tego właśnie powodu pojemne znaczeniowo „wypowiedzi humanistyczne” wydają się najbardziej odpowiednim określeniem, które obejmie zarówno dokumenty oraz utwory z różnych poziomów kultury literackiej, jak i propozycje ich uporządkowania i zinterpretowania.

Chybionym zamiarem byłoby projektowanie tutaj kolejnej „antologii” wypowiedzi o wojnie², nawet gdyby ograniczyć je tylko do jednego okresu

¹ Ludwik Stomma, *Antropologia wojny* (Warszawa: Wydawnictwo Iskry, 2014), 5.

² Odnotowania wymaga monumentalny, autorski, skomentowany obszernie przez Wojciecha Jagielskiego wybór literatury faktu, obejmujący panoramę konfliktów ostatnich ok. 120 lat w wymiarze globalnym. Praca ta dowodzi nieustannej aktualności zarówno tematyki wojennej, podejmowanej przez piszących, jak i niezmiennej potrzeby formułowania ocen moralnych. W paradygmacie

historycznego albo jednego kręgu kulturowego czy językowego. Wyszędłszy od zaproponowanego przez Stommę całościowego, choć miejscami niedookreślonego, ujęcia zagadnienia, można by więc podjąć próbę zaprezentowania wyboru zawężonego do polskiej literatury o wojnie i jej badań³. Okazuje się jednak, że i tego rodzaju zamiar rozsadałby ramy objętościowe każdego artykułu czy studium – z uwagi na rozległość historyczną, genologiczną i metodologiczną. Przyjrzymy się więc kilku, celowo wybranym propozycjom interdyscyplinarnego ujęcia wypowiedzi o wojnie. Szczególny akcent padnie na przykład, który dotyczy zagadnienia aktualności polskiej tożsamości zbiorowej. Taki kierunek interpretacji obrał bowiem w swoich badaniach tematyki wojennej conradysta, Stefan Zabierowski⁴. Spróbujmy też ustalić, w jakim stopniu jego dociekania mogą się wpisać w projekt (nie tylko) polskiej mitografii współczesnej.

– 2 –

„Wiele prac poświęcono wojnie i jej czynnikom: strategii, polityce, psychologii mas, psychologii wodzów, ekonomii, socjologii”⁵. Stwierdzenie tak oczywistego faktu nieprzypadkowo zostało tutaj ujęte w cudzysłów. Wypowiedział je bowiem ponad wiek temu poeta, prozaik i eseista Józef Wittlin w *Wojnie, pokoju i duszy poety* (1923/1924). To właśnie z tego eseju pochodzi absurdalnie tragiczny, a ponadczasowy obraz wojen prowadzonych we wszelkich możliwych konfiguracjach:

wartości korespondentów wojennych z naszego kręgu kulturowego idee pacyfistyczne ciągle sytuują się na szczycie. Zob. Wojciech Jagielski, *Wojna. Antologia reportażu wojennego* (Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2023).

³ Tego rodzaju próby były podejmowane niejednokrotnie i przynosiły znakomite efekty, by wskazać, przykładowo, reprezentatywny zbiorowy tom: Michał Głowiński i Janusz Sławiński, red., *Literatura wobec wojny i okupacji. Studia* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976); czy autorski podręcznik akademicki: Jerzy Świącz, *Literatura polska w latach II wojny światowej* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1997).

⁴ Osiągnięcia Zabierowskiego w zakresie conradystyki są w ostatnim czasie przedmiotem badań Karola Samsela. Zob. np.: Karol Samsel, „Stefan Zabierowski – Conrad Researcher”, *Yearbook of Conrad Studies (Poland)* 16 (2021): 9–20, <https://doi.org/10.4467/20843941YC.21.001.19291>; oraz Karol Samsel, „Conradogenka. Wokół obecności Conrada w korespondencji Marii Dąbrowskiej”, 21.05.2025, *Teologia Polityczna*, <https://teologiapolityczna.pl/karol-samsel-conradogenka-wokol-obecnosci-conrada-w-korespondencji-marii-dabrowskiej-1>.

⁵ Józef Wittlin, „Wojna, pokój i dusza poety”, w: *Orfeusz w piekle XX wieku* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2000), 20.

Cała nasza cywilizacja jest nam pomocna w tym, aby nas między sobą poróżnić. [...] gdy wyczerpią się aktualne dziś motywy wojen narodowościowych, handlowych i rewolucyj klasowych, świat przeżyje jeszcze wojny ludzi łysych z owłosionymi, blondynów z brunetami. Potem znowu bruneci i blondyni zawrą przy mierze, aby społem rzucić się na rudych⁶.

Nie jest to materiał fabularny dla filmu czy gry, na które widzowie albo uczestnicy zareagują rechotem. To wyrazista diagnoza, wypowiedziana przez człowieka, który – należy pamiętać – brał czynny udział w I wojnie światowej i polsko-ukraińskich walkach o Lwów; autora dojmująco pacyfistycznych *Hymnów* z roku 1920, ukończonej w 1935 r. *Soli ziemi*, a do tego – niepozostawiających złudzeń – *Ze wspomnień byłego pacyfisty*:

Fanatycy cywilizacji, upatrujący w niej jedyną rękojmię wiecznego pokoju, uważają każdego, kto tę cywilizację krytykuje, za człowieka „zacofanego”. Nie pojmują ci szlachetni romantycy pozytywizmu i racjonalizmu, że niezadowolenie z współczesnej cywilizacji nie oznacza jeszcze aprobaty pierwotnych form bytowania. Ci lirycy nie rozumieją tragizmu współczesnego humanisty, który nie znajduje realnego wyjścia ze swej sytuacji i nie ma żadnych złudzeń⁷.

Osobiste doświadczenie działań wojennych, wsparte pogłębioną refleksją kulturową doprowadziły Wittlina do jedyne­go możliwego dlań wniosku na temat przyszłego kształtu świata. Czytelnik, biorący do ręki teksty napisane wiek temu, w pierwszym odruchu może potraktować je jako archaiczne opowieści nadwrażliwego humanisty, który przecież „nic nie wie” o okrucieństwie, skoro nie przeżył (wtedy) II wojny światowej. My – wiemy. Wiemy, bo słyszeliśmy albo czytaliśmy i oglądaliśmy. Oczywiście, „nasza wiedza” ma tylko charakter teoretyczny.

Warto również uzmysłowić sobie, że nawet „tylko” cywilni, bezpośredni i świadomi obserwatorzy II wojny odczuwali niewspółmierność dostępnego im języka i zdarzeń burzących strukturę świata. Dojrzały już wówczas poeta, ale reprezentujący kolejne po Wittlinie, rówieśniku skamandrytów, pokolenie literackie (tzw. pokolenie 1910⁸), Czesław Miłosz zanotował w wojennym eseju:

⁶ Wittlin, „Wojna, pokój i dusza poety”, 26.

⁷ Józef Wittlin, „Ze wspomnień byłego pacyfisty”, w: *Orfeusz w piekle XX wieku* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2000), 90.

⁸ Zob. Ludwik Fryde, *Trzy pokolenia literackie*, w: *Wybór pism krytycznych* (Warszawa: PIW, 1966), 213–225; Kazimierz Wyka, „Perspektywy młodości”, w: *Stara szuflada i inne szkice z lat 1932–1939* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2000), 71–80. Jednym z czynników łączących członków „pokolenia 1910” były inspiracje twórczością Józefa Korzeniowskiego – Conrada.

Jedynym niemal źródłem jest zastanawianie się nad własnymi przeżyciami – ale i tutaj niełatwo zdać sobie sprawę, na przeszkodzie stoi brak dostosowanego do nowych doznań języka – a wiemy, jak konwencje przekształcają najszczerze nawet odczuwanie. Przykładem są liczne próby ujęcia „na gorąco” doznań wojennych w formę literacką – próby najczęściej nieudane⁹.

Wydawać by się mogło, że takie słowa powinny „wytrącać oręż” wszystkim następnym opisującym, wspominającym, komentującym doświadczenia wojenne. Dzieje się jednak zgoła odmiennie.

– 3 –

Przewartościowywanie w obrębie opisywania i interpretowania wojny dokonuje się również cyklicznie i także świadczy o stanie świadomości zbiorowej, zarazem kształtując go i utwierdzając. Przykładem tego typu działań w polskiej humanistyce stał się tom zebranych i wydanych pod koniec XX stulecia esejów o wojnie – *Placz generała* Marii Janion. Autorka starała się wykazać na podstawie wybranych świadectw literackich przewartościowywanie mitu wojennego/mitów wojennych. Wydawca drugiego wydania umieścił na czwartej stronie okładki opinię recenzenta, Tomasza Fiałkowskiego, że jest to „książka o przemocy mitu heroicznego i bohaterskiego w literaturze i w życiu polskim”¹⁰. Sama Janion natomiast stwierdza: „Nałkowska, Buczkowski, Miłosz, Koniński w wielu punktach w jakimś stopniu przewartościowują nasze widzenie wojny i okupacji”¹¹, by następnie dookreślić przyjęte przez siebie stanowisko:

[...] rolą krytyki literackiej, eseistyki, jest stworzenie nowych interpretacji dziedzictwa, które nam pozostawiono. Odkrywamy bowiem niedostatecznie nam znane punkty na mapie historii literatury polskiej, które oddalają nas od dotychczasowych klasyfikacji. I być może ta nowa mapa, którą wyznaczymy – stworzy podstawy do rozmyślań o naszej tożsamości, o naszym miejscu w ludzkości¹².

Zabierowski podejmował ten temat np. w: Stefan Zabierowski, „Tradycja conradowska w twórczości Jerzego Andrzejewskiego”, *Przegląd Humanistyczny* 31, nr 12 (1987): 81–104.

⁹ Czesław Miłosz, *Legendy nowoczesności* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1996), 81.

¹⁰ Tomasz Fiałkowski, cyt. za: Maria Janion, *Placz generała. Eseje o wojnie* (Warszawa: Wydawnictwo Sic!, 2007), okładka, 4.

¹¹ Janion, *Placz generała*, 301.

¹² Janion, *Placz generała*, 302.

Wśród bohaterów-autorów, pozostających w kręgu demitologizujących zainteresowań Janion, znalazł się Jan Józef Szczepański – prozaik, który własne doświadczenia z udziału w kampanii wrześniowej zawarł w nasyconej autobiografizmem powieści *Polska jesień*, a losy okupacyjno-partyzanckie uczynił kanwą kolejnych opowiadań i esejów. Należał do tych twórców, dla których przeżyciem pokoleniowym była II wojna światowa i którzy przez kolejne trzy dekady poszukiwali adekwatnego języka dla wyrażenia przeżyć i wynikających z nich refleksji. W latach siedemdziesiątych trafiły zatem do rąk czytelników mikroeseje Jana Strzeleckiego *Próby świadectwa* (1971), poetycka a zarazem osobisto-dokumentarna historia powstania warszawskiego w postaci tomu *Budowałam barykadę* (1974) Anny Świrszczyńskiej, i – wreszcie – bodaj najznakomitsze tomy eseizowanych opowiadań Szczepańskiego, czyli *Rafa* (1974) i *Przed nieznanym trybunałem* (1975). W tym też czasie, w 1975 r., Janion opublikowała *Legendę i antylegendę wojny*, w której pisała, m.in., o Szczepańskim jako „nie słudze mitu, lecz jego przenikliwym analityku”¹³. Kiedy w 1998 r. przygotowywała do druku *Placz generała*, uzupełniła *Legendę i antylegendę...* znamieną obserwacją:

Myliłam się obwieszczając, że Szczepański jest pisarzem pokolenia, które nadchodzi, pokolenia „wrogiego wszelkim mitologiom”, gdyż ta generacja też musiała przejść przez swój romantyczno-bohaterski epizod „mityczny” w czasach „Solidarności” lat 1980–1981 oraz stanu wojennego. A potem wszystko wzięło inny obrót, co nie jest przedmiotem niniejszych rozważań. Nie myliłam się wszak utrzymując, że Jan Józef Szczepański jest pisarzem niedocenionym i zapomnianym¹⁴.

Na podkreślenie zasługują tutaj dwie kwestie: po pierwsze – wykazanie dewaluacji odmawiania wartości poznawczej myśleniu mitycznemu, czyli swoiste „przewartościowanie przewartościowywania” w analizie tożsamości zbiorowej; po wtóre – uwaga o niepamiętaniu o Szczepańskim. Na szczęście, nie była to niepamięć absolutna. Szczepański, choć „ciągle nie pasuje”¹⁵ – jak sparafrazowała jego własne słowa Janion – znalazł i wciąż znajduje czytelników i wiernych badaczy¹⁶.

¹³ Por. Janion, *Placz generała*, 165.

¹⁴ Janion, *Placz generała*, 168.

¹⁵ Janion, *Placz generała*, 168.

¹⁶ Ostatnim dowodem stałego (choć nienachalnego) zainteresowania twórczością Szczepańskiego są: poświęcony mu program telewizyjny „Sądy, przesady – w powiększeniu” z października 2022 r. z udziałem Beaty Gontarz i Andrzeja Sulikowskiego; monografia wieloautorska po symposium zorganizowanym na Uniwersytecie Śląskim w 20. rocznicę śmierci pisarza – Małgorzata

– 4 –

Twórczość Szczepańskiego uczynił przedmiotem analiz także Stefan Zabierowski. Jego zainteresowania badawcze skupiają się wokół dwóch wielkich tematów. Pierwszy stanowi spuścizna Josepha Conrada Korzeniowskiego, a drugi – właśnie wojna. Obydwa zbiegły się w jednym z najbardziej reprezentatywnych dla dzieła Szczepańskiego utworów – *W służbie Wielkiego Armatora*. Zabierowski poświęcił mu jeden ze swoich najnowszych tekstów, czyli *Bohatera Conradowskiego z Liceum Mickiewicza*¹⁷. Ponieważ prezentowanie wypowiedzi Zabierowskiego o utworach, w których został podjęty temat wojny, rozpoczynamy niejako „od końca”, dla podkreślenia nieprzypadkowości tego rozwiązania przeczytajmy zakończenie wskazanego artykułu:

W roku 1937 w katowickim Liceum Mickiewicza zdali maturę dwaj koledzy z rocznika 1919 – Jerzy Ostoja-Ostaszewski i Jan Józef Szczepański. Do pewnego momentu ich biografie układały się podobnie. Obaj byli harcerzami, obaj zostali zmobilizowani w roku 1939, obaj w latach okupacji zeszli do podziemia, zostali żołnierzami Armii Krajowej.

Obu łączyła też miłość do twórczości Conrada, szczególnie do powieści *Lord Jim*. Identyfikację z bohaterem tej powieści Jerzy przypłacił życiem. [...] I to właśnie Szczepańskiemu przypadła rola oddania czci – w formie literackiej – pamięci kolegi, który w imię wartości Conradowskich oddał życie¹⁸.

To nie tylko podsumowanie. W dwóch krótkich, końcowych akapitach Zabierowski ujawnia bliskie mu metody badawcze. Są nimi: metoda pokoleniowa w prezentowaniu procesu historycznoliterackiego, metoda biograficzna i autobiograficzna oraz związana z nimi koncepcja legendy literackiej, rekonstruowanie na podstawie źródeł postaw światopoglądowych bohaterów – zwykle niefikcyjnych. Ostatnie z zacytowanych zdań może zaniepokoić współczesnego, przywykłego do relatywizowania historii, czytelnika rzekomym

Krakowiak, red., *Lekcja odpowiedzialności z Janem Józefem Szczepańskim* (Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2023) i książka Agnieszki Niewdany *Puste miejsce. Polski rynek wydawniczy a nieobecność Jana Józefa Szczepańskiego* (Kraków: Instytut Książki, 2025).

¹⁷ Stefan Zabierowski, „Bohater Conradowski z Liceum Mickiewicza”, w: *Wędrowki Humanisty. Prace dedykowane profesorowi Tadeuszowi Miczce*, red. Anna Maj, Ilona Copik i Justyna Kucharska (Katowice: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, 2022), 173–184. Na szerzej ujęty aspekt oddziaływania Conrada na twórców rówieśnych Szczepańskiemu zob. Stefan Zabierowski, „Popularność Conrada wśród twórców pokolenia wojennego”, w: *W kręgu literatury popularnej. Slavica*, red. Ireneusz Opacki (Katowice: Wydawnictwo UŚ, 1990), 88–112.

¹⁸ Zabierowski, „Bohater Conradowski z Liceum Mickiewicza”, 183.

nadmiarem patosu. Poważny i wysoki ton jest tutaj jednak usprawiedliwiony zarówno faktografią (Jerzy Ostaszewski realnie poniósł śmierć w egzekucji), jak i reprezentowaną przez Szczepańskiego – świadka i uczestnika II wojny światowej – oraz Zabierowskiego, świadomego historyka polskiej literatury, postawą etyczną, która wymaga przyjęcia określonych rozwiązań retorycznych. Rozwiązań, które wykluczają „terror szyderców”¹⁹ w sytuacji omawiania spraw poważnych, istotnych dla jednostki i grupy.

W *Bohaterze Conradowskim* Zabierowski przedstawia właściwie dwóch bohaterów – Jurka/Jerzego, ślady losów którego odkrywa w kolejnych tekstach, oraz tego, który przeżył i stał się *ex post* kodyfikatorem pokolenia 1920 – Szczepańskiego. Jednocześnie, badając wspomnienia i dzienniki pisarza oraz dokumenty historyczne, dowodzi absolutnej niefikcjonalności Jurka ze *W służbie Wielkiego Armatora*. Uwydatnia tym samym eseistyczny charakter utworu – jego główny bohater reprezentuje cechy całego pokolenia, w imieniu którego mówi z kolei inny jego członek, czyli sam pisarz. Po przywołaniu fragmentu artykułu prasowego z 1957 r., w którym Szczepański wspominał: „Znałem chłopca, którego śmierć była bezpośrednim następstwem lektury *Lorda Jima*. [...] Właśnie ów lęk przed momentem własnej słabości doprowadził mojego znajomego do aktu najzupełniej zbytecznej brawury, przepłaconego życiem”²⁰ oraz stosownego fragmentu z czwartego tomu *Dziennika*, z roku 1974: „Kończę esej o Conradzie i biednym Jurku Ostaszewskim. Kiedyś (w Małuszynie) napisałem opowiadanie o sprawie Jurka. Nawet nie próbuję go odszukać”²¹ – Zabierowski koncentruje się na prezentacji losów Jurka w esej i jednocześnie ukazuje wyraźną ewolucję w interpretowaniu przez Szczepańskiego poglądu Conrada na świat. Tylko przejście od wizji egzystencjalistycznej do metafizycznej miało gwarantować – w opinii i pisarza, i badacza – zrozumienie wyboru młodego AK-owca, rozstrzelanego przez Niemców w publicznej egzekucji po tym, jak przedłożył honor nad kalkulację w myśl zasady wyartykułowanej otwarcie:

¹⁹ Określenie zaczerpnięte z tytułu rozmowy Tomasza Majerana i Dariusza Suski z Jarosławem Markiem Rymkiewiczem, opublikowanej w: „Frona. Pismo Poświęcone”, nr 6 (1996). Rymkiewicz stwierdził: „Jest rzeczą niewątpliwą, że w literaturze polskiej i w ogóle w Polsce nie ma obecnie czegoś lub jest bardzo mało czegoś, co można by uznać za myślenie poważne. Także artykulacje artystyczne, które chcą być poważne, są traktowane teraz jako coś raczej podrzędnego”. Tomasz Majeran, „Terror szyderców”, dostęp 26.04.2010, <https://majeran.pl/rozmowy/jaroslaw-marek-rymkiewicz-terror-szydercow.html>.

²⁰ Jan J. Szczepański, *Conrad mojego pokolenia*, cyt. za: Zabierowski, „Bohater Conradowski z Liceum Mickiewicza”, 174.

²¹ Jan J. Szczepański, *Dziennik*, t. 4: 1973–1980, cyt. za: Zabierowski, „Bohater Conradowski z Liceum Mickiewicza”, 174.

Mimo wszystko człowiek sam dla siebie nie może być wystarczającym źródłem nieomylnych kryteriów.

Pod jaką maską ukrył Conrad swojego Boga? Bo On jednak jest między okładkami jego książek. Istnieje jako prawo – nie nazwane, ale bardzo surowe i nie podlegające dowolnym interpretacjom²².

Pisząc o „wojennych” autorach i takichż bohaterach ich utworów, Zabierowski nie podejmuje się przewartościowywania ich postaw. Jako historyk literatury i historyk-amator, skrupulatnie śledzący rozmaite dokumenty, zdaje się powtarzać za swoim nauczycielem Kazimierzem Wyką, że to rzeczywistość – także, a może: zwłaszcza ta wojenna – zawiera w sobie wystarczająco dużo „niespodzianek obiektywnych”²³. Nie poprzestaje wszak na nużącym odzwierciedlaniu faktografii. Czasy wojenne generowały postawy i zachowania niestandardowe i nieracjonalne z punktu widzenia zewnętrznych obserwatorów – jak w przypadku Ostaszewskiego. Można je pomijać, można dewaluować, można przekształcać. Tak czyni obecnie wielu. Zabierowski postępuje inaczej. Docenia rangę przekazu symbolicznego i znaczenie kodu kulturowego.

Jego prace dotyczące tematyki wojennej tworzą schemat, składający się z trzech wyraźnych grup. Pierwszą nazwijmy umownie portretami, drugą stanowią interpretacje pojedynczych utworów literackich, trzecia natomiast, najciekawsza, grupa to autorskie ujęcia syntetyczno-modelowe. Oczywiście, w praktyce pisarskiej Zabierowskiego dochodzi czasem do przenikania się poszczególnych elementów zaproponowanego tu schematu.

Do grupy tzw. portretów, czyli prezentowania realnych postaci, będących pierwowzorami bohaterów utworów literackich albo samymi autorami, należy właśnie *Bohater Conradowski*... Postać Jurka, zakreślona kilkoma zaledwie, ale znaczącymi konturami zostaje wpisana zarówno przez autora, jak i samego badacza w szeroki kontekst zjawisk pozwalających zrozumieć *differentia specifica* pokolenia 1920. Dopowiedzmy: pokolenia, o którym Stanisław Pigoń powiedział Wyce, że było brylantami, z których strzelano do wroga. Trafna metafora, która zyskała status skrzydlatego słowa, pierwotnie komentowała los Krzysztofa Kamila Baczyńskiego. Ten właśnie poeta stał się także bohaterem portretowania Zabierowskiego, który w pracy poświęconej poecie nie omieszkał przypomnieć tych słów²⁴. Uczony wykorzystał schemat legendy, pisząc:

²² Jan J. Szczepański, „W służbie Wielkiego Armatora”, w: *Przed nieznanym trybunałem* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1997), 24.

²³ Zob. Kazimierz Wyka, „Tragiczność, drwina i realizm”, *Twórczość* 1, z. 3 (1945): 104–105, 119.

²⁴ Zob. wspomnienie Wyki zapisane w 1970 r.: „Kiedy o decyzji Baczyńskiego pójścia do partyzantki i daremnym moim proteście opowiedziałem Stanisławowi Pigońowi, usłyszałem w odpowiedzi:

Wydaje się, że z całego tego bogactwa mitów osobowych, które obecne są we współczesnej kulturze polskiej, do zjawisk interesujących i godnych baczniejszej uwagi, z tego choćby względu, że bardzo indywidualnych w swoim wyrazie i – jak można obecnie sądzić – z silną tendencją do trwałości, zaliczyć wypadnie legendę Krzysztofa Kamila Baczyńskiego²⁵.

Wyszedłszy od takiego założenia i bazując na modelu teoretycznym Mieczysława Sroki, zwracał uwagę na nacechowane semantycznie momenty z biografii poety po to, by wykazać, że

Legenda Baczyńskiego [...] symbolizuje pewne wartości mające zarówno charakter uniwersalny, jak i partykularny, które od wieków zakotwiczone są głęboko w kulturze polskiej. W niej konkretyzuje się starożytna maksyma: „ulubieńcy bogów umierają młodo”. Legenda ta zarazem wyraża – kluczową dla chrześcijaństwa – koncepcję ofiary²⁶.

Decyzja o wydobyciu elementów legendotwórczych z życia poety wpisuje je w uwznioślający mit żołnierski, który został już wielokrotnie napiętnowany (choćby przez przywoływanych tutaj Janion czy Stommę). Zabierowski nie zamierza rezygnować z narracji mitycznej. Nie chce wszak poprzestawać na utwierdzaniu martyrologicznych ideałów. Podkreśla natomiast, że w przypadku Baczyńskiego „Mitologia personalna staje się znaczącą wprawdzie, ale tylko odnogą mitologii zbiorowej pokolenia 1920”²⁷. Opowieść o reprezentantach tego pokolenia, zbudowana z udokumentowanych zdarzeń i utrwalo- nych przez nich przemyśleń, zawiera w sobie głęboką i ponadczasową prawdę o człowieku. Tak pojmowany mit staje się nośnikiem wzorów zachowań i wyborów. Jego budulcem jest (albowiem mit dzieje się poza czasem) choćby następująca refleksja Strzeleckiego zawarta w wyrosłych z autobiograficznego doświadczenia wojennego, pisanych w latach sześćdziesiątych, a opublikowanych

«Cóż, należymy do narodu, którego losem jest strzelać do wroga z brylantów»”. Kazimierz Wyka, „Wstęp”, w: Krzysztof Kamil Baczyński, *Utwory zebrane*, t. 1, red. Aniela Kmita-Piorunowa i Kazimierz Wyka (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1994), 70. W książce Zabierowski przytacza to zdarzenie, za Anielą Kmitą-Piorunową, w następującej wersji: „Baczyński się bardzo zachnął [...] i oto powiedział mi wprost: «Proszę pana, kto jak kto, ale pan to powinien wiedzieć, dlaczego ja muszę iść, jeżeli będzie walka». [...] Wróciłem do Krakowa i opowiedziałem tę historię profesorowi Pigoniowi. I wtedy właśnie Pigoń powiedział te słowa: «No cóż, należymy do takiego narodu, który musi z diamentów strzelać do wroga»”. Stefan Zabierowski, *Krzysztof Kamil Baczyński. Biografia i legenda* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990), 24.

²⁵ Zabierowski, *Krzysztof Kamil Baczyński*, 3.

²⁶ Zabierowski, *Krzysztof Kamil Baczyński*, 40.

²⁷ Zabierowski, *Krzysztof Kamil Baczyński*, 10.

w 1971 r. i poprzedzonych mottem z incipitu *Których nam nikt nie wynagrodzi...* Baczyńskiego, *Próbach świadectwa*:

Wolność jest pojęciem pustym, nie zawiera nic, co by przesądzało o wyborze wartości, co by nadawało życiu kształt, wiązało z zakresem odpowiedzialności. [...] Wskazanie odnajduje się poza wolnością, jest ona narzędziem, nie celem człowieka²⁸.

Analiza tego rodzaju przemyśleń może prowadzić do zrozumienia fenomenu trwałości tematu wojny we wciąż nowych wypowiedziach.

Podążając tym tropem, Zabierowski dokonuje także pogłębionych interpretacji ważnych utworów. Do drugiej grupy jego wypowiedzi na tematy wojenne (czyli: militarne, ale i polityczne, społeczne, etyczne, moralne, filozoficzne – bo te wszystkie kwestie podnosili autorzy interesujący Zabierowskiego) zaliczają się prace dotyczące zarówno przedwojennych dzieł (*Żeglarz* Jerzego Szaniawskiego²⁹ czy *Na probostwie w Wyszkowie* Stefana Żeromskiego³⁰), jak i powstałych podczas II wojny światowej lub w jej wyniku. Na szczególną uwagę zasługują tu interpretacje *Popiołu i diamentu* Jerzego Andrzejewskiego³¹ oraz prozy Szczepańskiego, a szczególnie *Trzech czerwonych róż* – odczytanie których przyniosło pogłębioną refleksję nad radykalnie odmienionymi pokoleniowo modelami polskiego patriotyzmu³² – i *Polskiej jesieni*, czyli powieści, która dzięki Zabierowskiemu doczekała się edycji krytycznej w serii Biblioteka Narodowa³³. W obu przypadkach analiza *stricte* literaturoznawcza jest dopełniana materiałami ze źródeł historycznych, dotyczącymi

²⁸ Jan Strzelecki, *Ślady tożsamości* (Warszawa: „Czytelnik”, 1989), 162.

²⁹ Zob. Stefan Zabierowski, „O «Żeglarzu» Jerzego Szaniawskiego”, *Prace Komisji Naukowych PAN. Oddział w Katowicach* (1987): 24–25; Stefan Zabierowski, „Legenda kapitana Nuta. O «Żeglarzu» Jerzego Szaniawskiego”, *Język Polski w Szkole Średniej* 6, z. 2 (1991/1992): 60–70.

³⁰ Zob. Stefan Zabierowski, „Stefan Żeromski: «Na probostwie w Wyszkowie». Próba lektury”, *Przegląd Humanistyczny* 34, nr 12 (1990): 35–50.

³¹ Zob. Stefan Zabierowski, „Między historią a genologią. W kręgu dyskusji nad «Popiołem i diamentem» Jerzego Andrzejewskiego”, w: *Literatura i historia. Interpretacje*, red. T. Bujnicki i Ireneusz Opacki (Warszawa–Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982), 195–211; Zabierowski, „Tradycja conradowska w twórczości Jerzego Andrzejewskiego”, 81–104.

³² Zob. Stefan Zabierowski, „Jan Józef Szczepański: «Trzy czerwone róże». (Próba interpretacji)”, *Ruch Literacki*, nr 1–2 (1993): 79–84.

³³ Zob. Jan J. Szczepański, *Polska jesień*, wstęp i oprac. Stefan Zabierowski (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2015). Przygotowania do tej edycji były czynione zdecydowanie wcześniej – zob. Stefan Zabierowski, „W kręgu «Polskiej jesieni» Jana Józefa Szczepańskiego”, w: *O Janie Józefie Szczepańskim. Wspomnienia i szkice*, red. Beata Gontarz (Katowice: Biblioteka Śląska, 2003), 57–88.

topografii i chronologii wydarzeń historycznych czy biografii ich uczestników, których losy zaważyły na decyzjach bohaterów opisywanych przez Szczepańskiego.

Zabierowskiego nie interesuje przekształcanie semantyczne opowieści o wydarzeniach historycznych. Nie należy do zwolenników postmodernistycznego relatywizowania historii czy szerzej – rzeczywistości. Czyta literaturę częstokroć tworzoną przez uczestników wydarzeń, które następnie stawały się materiałem tematycznym ich dzieł, penetruje źródła z zakresu wojskowości czy polityki i... pozostaje „staromodnym” badaczem, niezamierzającym przewartościowywać dla samego przewartościowywania. Interesujące bywa dlań uzupełnianie „białych plam” i porządkowanie ogromu różnorodnego materiału. Nie dokonuje tego, sporządzając nużące wykazy, ale proponuje – wspomniane wcześniej – ujęcia syntetyczno-modelowe.

Pierwszą próbę takiego podejścia stanowiła propozycja stworzenia modelu, który obejmowałby całą twórczość Szczepańskiego. Niejako w opozycji do, zaprzyjaźnionego ze Szczepańskim, Stanisława Lema zaproponował zestaw sześciu „kluczy”. Napisał: „Stanisław Lem nazwał pisarstwo Szczepańskiego «ścianą bez chwytów». My staraliśmy się dowieść, że istnieją takie chwytów, nazwane tutaj – kluczami interpretacyjnymi”³⁴ i wyróżnił wśród owych kluczy: pokoleniowość, autobiografizm, totalitaryzm, wpływ Conrada, koncepcję pisarza i literatury oraz metafizyczność. Zauważmy, jak mogły się one stać przydatne przy lekturze *Bohatera Conradowskiego z Liceum Mickiewicza!* Są to bowiem persewerujące motywy, uporczywie powracające tematy, które określają specyfikę twórczości autora *Polskiej jesieni*.

Klucze do Szczepańskiego można potraktować jako zapowiedź zdecydowanie większego projektu syntetyczno-modelowego, którym stały się *Symbole Września*, czyli pierwsza część monografii *Wojna i pamięć*³⁵. Zainspirowany koncepcją symboli-kluczy Marii Podraza-Kwiatkowskiej³⁶, Zabierowski wykazał częstość występowania pewnych motywów i tematów, zapośredniczonych w różnych tropach stylistycznych, przy pomocy których można zbudować wszechstronną opowieść o polskim wrześniu 1939 r. Zwracając uwagę na arbitralność wyboru, wskazał dwanaście wybranych symboli-kluczy, baczniejszej analizie poddał natomiast pięć z nich, w tym szarże ułańskie, chybione

³⁴ Stefan Zabierowski, „Klucze do Szczepańskiego”, w: *Twórczość literacka i filmowa Jana Józefa Szczepańskiego*, red. Stefan Zabierowski (Katowice: Wydawnictwo UŚ, 1995), 38.

³⁵ Stefan Zabierowski, *Wojna i pamięć* (Katowice: Wydawnictwo UŚ, 2006).

³⁶ Zob. Maria Podraza-Kwiatkowska, *Symbolizm i symbolika w poezji Młodej Polski. Teoria i praktyka* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1975).

sojusze polityczne, agresję sowiecką, działania dywersyjne oraz ewakuacje elit i ucieczki cywilów. Zauważmy, że w wykazie tym zawiera się wszechstronna panorama zagadnień politycznych, socjologicznych, militarnych i etycznych. Wszystkie one bowiem bywały po wielokroć analizowane przez dokumentalistów, literatów i świadków. Oczywiście, przy wprowadzaniu kolejnych tematów-symboli Zabierowski posługuje się metaforycznymi nazwami, jak np.: „Z lancami na czołgi” czy „Szosa zaleszczycka”. Czerpie nazewnictwo z literatury pięknej albo z publicystyki okresu. Zaproponowane tytuły budzą ciekawość. Dobrane przykłady naświetlają poszczególne zagadnienia z wielu stron – pełniąc nie tylko funkcję parenetyczną. Nakłaniają do refleksji.

Jako rozwinięcie i uzupełnienie koncepcji zrealizowanej w *Symbolach Września*, która pozwalała dostrzec w uporządkowanym, bogatym materiale faktograficznym i artystycznym jego potencję symboliczną i lepiej zrozumieć trwałe aspekty reminiscencji historycznych, należy potraktować *Od „perfidnego Albionu” do „zaplutego karła reakcji”*³⁷ oraz *Literackie symbole przełomu 1945*³⁸. Tym razem zestawieniu i analizie semantycznej został poddany materiał nie tylko literacki (a w nim symbole-klucze: chocholi taniec, taniec na wulkanie, rozrachunki inteligencje), lecz także plastyczny – obecne w przestrzeni publicznej wojennej i powojennej Polski. Zestawienie obok siebie hitlerowskiego plakatu z października 1939 r. „Anglio! Twoje dzieło!” i powojennego produktu propagandy bierutowskiej „AK – zapluty karzeł reakcji” pozostaje wciąż intrygującym i niepokojącym zabiegiem. Zabierowski i tym razem nie poprzestaje na opisie plakatów, nie tylko przywołuje reakcje ich odbiorców, utrwalone w tekstach literackich i publicystycznych. Sięga do źródeł historycznych, cytuje (np. przemówienie Piłsudskiego z 1923 r.) i ujawnia metody manipulacji stosowane przez poszczególne reżimy totalitarne:

Siłą owych plakatów było to, że odwoływały się one do stereotypów wyobrażeniowych, które były dobrze znane polskiemu adresatowi. Jak wiemy, plakat hitlerowski przywoływał postać „żołnierza-tułacza”. Jeszcze osobliwiej rzecz się miała z plakatem „AK – zapluty karzeł reakcji”. Obecna w owym plakacie formuła słowna nie ma aż tak odległej genealogii. Na polskim gruncie jej twórcą był... Józef Piłsudski. [...] I oto – paradoks semantyczny – tą samą formułą słowną i tym samym stereotypem wyobrażeniowym posłużyli się w roku 1945 ludzie z obozu

³⁷ Stefan Zabierowski, „Od «perfidnego Albionu» do «zaplutego karła reakcji»”, w: *Wojna i pamięć* (Katowice: Wydawnictwo UŚ, 2006), 310–322; prwdr.: *Tytuł*, nr 2 (1997): 124–125.

³⁸ Stefan Zabierowski, „Literackie symbole przełomu 1945”, w: *Zakończenie wojny na Górnym Śląsku*, red. Zygmunt Woźniczka (Katowice: Muzeum Śląskie, 2006), 226–238.

politycznego obcego – pod każdym względem – Piłsudskiemu, by osiągnąć swe polityczne cele³⁹.

Mniejsza o to, że śledzimy historię sprzed kilkudziesięciu lat, dla wielu więc – zamierzchłą. Ona, po pierwsze – po usunięciu z niej szczegółów akcydentalnych – jest aktualna; po drugie – odsłania głębokie pokłady naprawę naszych wspólnych, zbiorowych emocji.

Lektura prac Zabierowskiego poświęconych tematyce wojennej wzbudza szacunek dla kompetencji historycznej autora, który pokazuje możliwości praktycznego jej zastosowania. Zabierowski nie rozważa kwestii zasadności wojny ani pacyfizmu. Jego swoista fascynacja utworami „wojennymi” wyraza przekonania wyartykułowanego niegdyś przez Wittlina, że wojna stanowi trwały element cywilizacji i – co ważne – ma na nią wpływ. Szczególne piętno na historii współczesnej, a co za tym idzie na kulturze w ogóle, zwłaszcza literaturze, odcisnęła II wojna światowa. Zabierowski w swoich analizach zwraca uwagę na te elementy, które rzutują na losy oraz wybory jednostek i na zbiorowość.

Stwierdzenie, że wojna jest bezsens, oznacza kapitulację intelektualną. Autorzy i dzieła interpretowane przez badacza stają się wyzwaniem dla czytelników. Oferują im zmierzenie się z zagadnieniem indywidualnego stosunku do paradygmatu wartości decydujących o tożsamości zbiorowej. Czy i w imię czego redefiniuje się znaczenie zawarte i w opisanych przez Zabierowskiego symbolach-kluczach, i w triadach aksjologicznych ujętych hasłami Bóg – Honor – Ojczyzna oraz Wolność – Równość – Braterstwo, traktowanych niekiedy tylko jako slogany? Stawianie tego rodzaju pytań oznacza, że historycznoliterackie dociekania autora *Wojny i pamięci* doskonale wpisują się w badanie kulturowych mitów współczesności, rozumianych jako kluczowe dla danej społeczności zespoły znaczeń, wyrażane emblematycznie, integrujących i wyodrębniających tę społeczność oraz nadające sens jej istnieniu⁴⁰.

³⁹ Zabierowski, „Od «perfidnego Albionu»”, 320–321.

⁴⁰ Zob. Małgorzata Krakowiak, „Kulturowe mity współczesności w perspektywie badań nad kulturą literacką”, w: *W przestrzeniach kultury. Studia interdyscyplinarne*, red. Beata Gontarz, Magdalena Kempna-Pieniążek i Anna Maj (Katowice: Wydawnictwo UŚ, 2020), 19–32.

BIBLIOGRAFIA

- Fryde, Ludwik. *Trzy pokolenia literackie*. W: *Wybór pism krytycznych*, 213–225. Warszawa: PIW, 1966.
- Głowiński, Michał i Janusz Sławiński, red. *Literatura wobec wojny i okupacji*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976.
- Jagielski, Wojciech. *Wojna. Antologia reportażu wojennego*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2023.
- Janion, Maria. *Plac generała. Eseje o wojnie*. Warszawa: Wydawnictwo Sic!, 2007.
- Krakowiak, Małgorzata. „Kulturowe mity współczesności w perspektywie badań nad kulturą literacką”. W: *W przestrzeniach kultury. Studia interdyscyplinarne*, red. Beata Gontarz, Magdalena Kempna-Pieniążek i Anna Maj, 19–32. Katowice: Wydawnictwo UŚ, 2020.
- Krakowiak, Małgorzata, red. *Lekcja odpowiedzialności z Janem Józefem Szczepańskim*. Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2023.
- Majeran, Tomasz. „Terror szyderców”. Dostęp 26.04.2010. <https://majeran.pl/rozmowy/jaroslaw-marek-rymkiewicz-terror-szydercow.html>.
- Miłosz, Czesław. *Legendy nowoczesności*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1996.
- Niewdana, Agnieszka. *Puste miejsce. Polski rynek wydawniczy a nieobecność Jana Józefa Szczepańskiego*. Kraków: Instytut Książki, 2025.
- Podraza-Kwiatkowska, Maria. *Symbolizm i symbolika w poezji Młodej Polski. Teoria i praktyka*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1975.
- Samsel, Karol. „Conradogenka. Wokół obecności Conrada w korespondencji Marii Dąbrowskiej”. 21.05.2025. Teologia Polityczna. <https://teologiapolityczna.pl/karol-samsel-conradogenka-wokol-obecnosci-conrada-w-korespondencji-marii-dabrowskiej-1>.
- Samsel, Karol. „Stefan Zabierowski – Conrad Researcher”. *Yearbook of Conrad Studies (Poland)* 16 (2021): 9–20. <https://doi.org/10.4467/20843941YC.21.001.19291>.
- Stomma, Ludwik. *Antropologia wojny*. Warszawa: Wydawnictwo Iskry, 2014.
- Strzelecki, Jan. *Ślady tożsamości*. Warszawa: „Czytelnik”, 1989.
- Szczepański, Jan J. *Polska jesień*. Wstęp i oprac. Stefan Zabierowski. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2015.
- Szczepański, Jan J. „W służbie Wielkiego Armatora”. W: *Przed nieznanym trybunałem*, 5–25. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1997.
- Święch, Jerzy. *Literatura polska w latach II wojny światowej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1997.
- Wittlin, Józef. „Wojna, pokój i dusza poety”. W: *Orfeusz w piekle XX wieku*, 16–44. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2000.
- Wittlin, Józef. „Ze wspomnień byłego pacyfisty”. W: *Orfeusz w piekle XX wieku*, 73–91. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2000.
- Wyka, Kazimierz. „Perspektywy młodości”. W: *Stara szuflada i inne szkice z lat 1932–1939*, 71–80. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2000.
- Wyka, Kazimierz. „Tragiczność, drwina i realizm”. *Twórczość* 1, z. 3 (1945): 101–119.
- Wyka, Kazimierz. „Wstęp”. W: Krzysztof Kamil Baczyński, *Utwory zebrane*, t. 1, red. Aniela Kmita-Piorunowa i Kazimierz Wyka, 5–70. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1994.

- Zabierowski, Stefan. „Bohater Conradowski z Liceum Mickiewicza”. W: *Wędrowki Humanisty. Prace dedykowane profesorowi Tadeuszowi Miczce*, red. Anna Maj, Ilona Copik i Justyna Kucharska, 173–184. Katowice: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, 2022.
- Zabierowski, Stefan. „Jan Józef Szczepański: «Trzy czerwone róże». (Próba interpretacji)”. *Ruch Literacki*, nr 1–2 (1993): 79–84.
- Zabierowski, Stefan. „Klucze do Szczepańskiego”. W: *Twórczość literacka i filmowa Jana Józefa Szczepańskiego*, red. Stefan Zabierowski, 21–39. Katowice: Wydawnictwo UŚ, 1995.
- Zabierowski, Stefan. *Krzysztof Kamil Baczyński. Biografia i legenda*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990.
- Zabierowski, Stefan. „Legenda kapitana Nuta. O «Żeglarzu» Jerzego Szaniawskiego”. *Język Polski w Szkole Średniej* 6, z. 2 (1991/1992): 60–70.
- Zabierowski, Stefan. „Literackie symbole przełomu 1945”. W: *Zakończenie wojny na Górnym Śląsku*, red. Zygmunt Woźniczka, 226–238. Katowice: Muzeum Śląskie, 2006.
- Zabierowski, Stefan. „Między historią a genologią. W kręgu dyskusji nad «Popiołem i diamentem» Jerzego Andrzejewskiego”. W: *Literatura i historia. Interpretacje*, red. Tadeusz Bujnicki i Ireneusz Opacki, 195–211. Warszawa–Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982.
- Zabierowski, Stefan. „O «Żeglarzu» Jerzego Szaniawskiego”. *Prace Komisji Naukowych PAN. Oddział w Katowicach* (1987): 24–25.
- Zabierowski, Stefan. „Od «perfidnego Albionu» do «zaplutego karła reakcji»”. W: *Wojna i pamięć*, 310–322. Katowice: Wydawnictwo UŚ, 2006.
- Zabierowski, Stefan. „Popularność Conrada wśród twórców pokolenia wojennego”. W: *W kręgu literatury popularnej. Slavica*, red. Ireneusz Opacki, 88–112. Katowice: Wydawnictwo UŚ, 1990.
- Zabierowski, Stefan. „Stefan Żeromski: «Na probostwie w Wyszкові». Próba lektury”. *Przegląd Humanistyczny* 34, nr 12 (1990): 35–50.
- Zabierowski, Stefan. „Tradycja conradowska w twórczości Jerzego Andrzejewskiego”. *Przegląd Humanistyczny* 31, nr 12 (1987): 81–104.
- Zabierowski, Stefan. *W kręgu „Polskiej jesieni” Jana Józefa Szczepańskiego*. W: *O Janie Józefie Szczepańskim. Wspomnienia i szkice*, red. Beata Gontarz, 57–88. Katowice: Biblioteka Śląska, 2003.
- Zabierowski, Stefan. *Wojna i pamięć*. Katowice: Wydawnictwo UŚ, 2006.